

HUMANISTICKE STUDIJE

12 | 2024

UNIVERZITET
DONJA GORICA

ČASOPIS HUMANISTICKE STUDIJE

Glavni i odgovorni urednik:
Dragan K. Vukčević

Urednik broja
„Primijenjena etika“:
Kristina Bojanović

Redakcija:
1. Đorđije Borozan (Podgorica);
2. Ilija Vujačić (Podgorica);
3. Dragica Vujadinović (Beograd);
4. Milan Podunavac (Podgorica);
5. Cirila Toplak (Ljubljana);
6. Mirjana Maleska (Skoplje);
7. Asim Mujkić (Sarajevo);
8. Kristina Bojanović (Podgorica).

Savjet:
1. John Keane (Sidney);
2. Nenad Dimitrijević (Beograd);
3. Čedomir Čupić (Beograd);
4. Olga Breskaja (Vilnius);
5. Ana Krasteva (Sofija, Lyon);
6. Panos Ljoveras (Solun);
7. Đuro Šušnjić (Beograd);
8. Viljam Smirnov (Moskva);
9. Rudi Rizman (Ljubljana);
10. Alpar Lošonc (Novi Sad);
11. Vesna Kilibarda (Podgorica);
12. Stefano Bianchini (Bologna);
13. Hans-Georg Ziebertz (Würzburg);
14. [Ratko Božović.]

Sekretarka: Kristina Bojanović

Dizajn: [Mile Grozdanić]

Priprema za štampu: Bojan R. Popović
Medeon, Podgorica

Lektura i korektura: Sonja Živaljević

Izdavač: HS, UDG

Podgorica,
2024.

SADRŽAJ

DRAGAN K. VUKČEVIĆ Uvodna riječ
glavnog i odgovornog urednika /5/

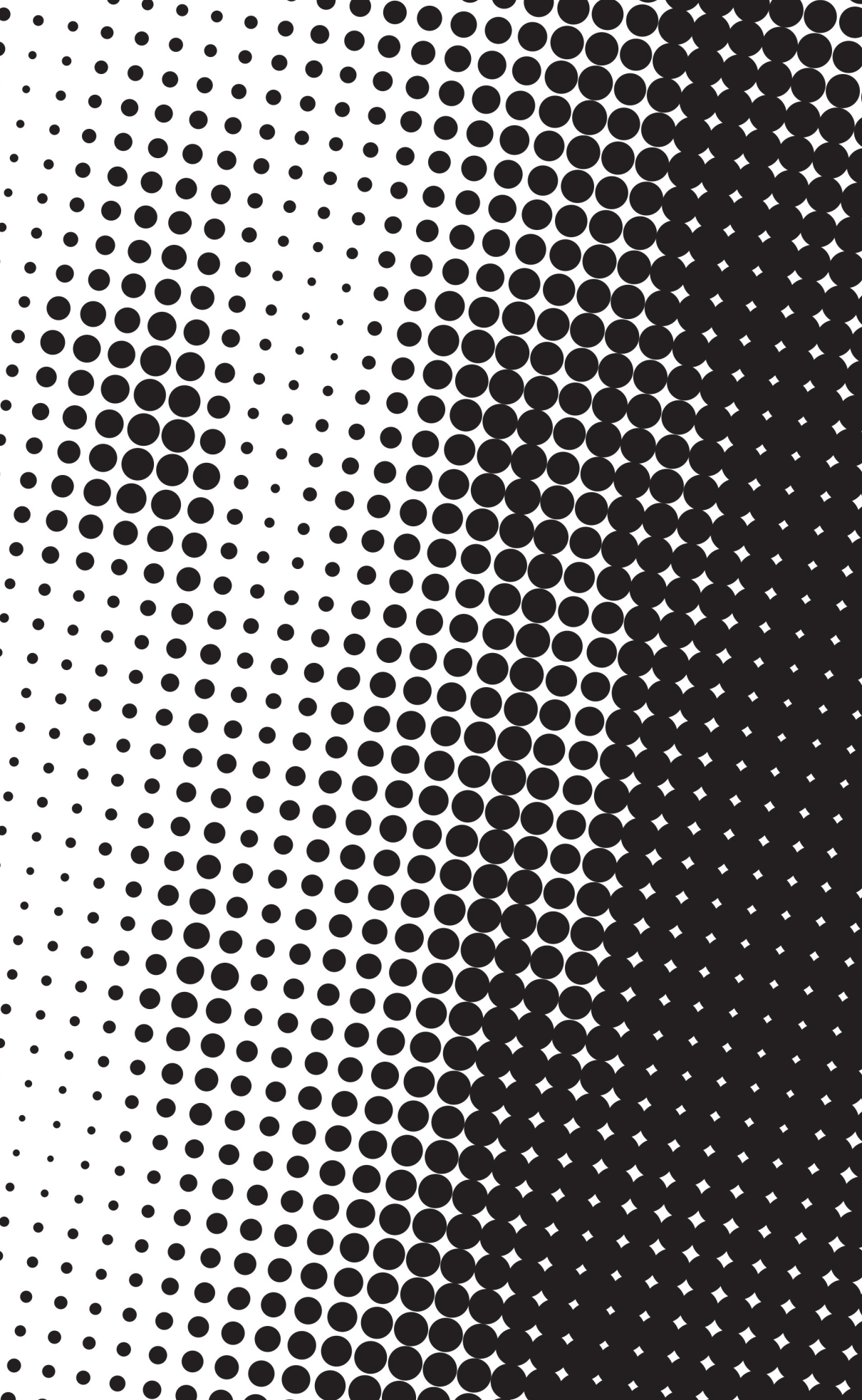
Uz temat ovog izdanja Humanističkih studija /7/

DIO I TEMA BROJA: Primijenjena etika
DEJL ŽAKET Šta je posao novinara? /13/
DEJL ŽAKET Cenzura i uskraćivanje informacija radi višeg dobra /25/
MARK IZRAEL i IJAN HEJ Zašto uopšte da brinemo o etici? /39/
MARK IZRAEL i IJAN HEJ Činiti dobro i
izbegavati da se naudi drugima /49/

DIO II Četiristo godina od rođenja Bleza Paskala
MILOSAV GUDOVIĆ Paskal, ili o lađi ne-izvesnog /67/
KRISTINA BOJANOVIĆ Blez Paskal: Misao kao etička kategorija /73/

DIO III Trista godina od rođenja Imanuela Kanta
IMANUEL KANT Ogled o mentalnim bolestima /83/
MOMČILO T. SELESKOVIĆ Kritičizam /93/
KRISTINA BOJANOVIĆ Život po maksimama.
O knjizi Manfreda Kuna, *Kant. Biografija* /103/

DIO IV Prikazi
NIKOLA BANIČEVIĆ Džon Meršajmer i Sebastijan Rosato,
Razum i moć: kako države misle /113/
ILIJA VUJAČIĆ Milan Podunavac, *Režimi straha* /117/
KRISTINA BOJANOVIĆ Arnold Tojnbi, *Proučavanje istorije* /127/

Kriticizam

I

Opažanje i pojam

Da bi čovek mogao da odgovori na pitanje šta može da zna, on mora prethodno da odgovori na pitanje kako dolazi do znanja.

Ako čovek, naime, ne zna kako dolazi do znanja, njemu ne ostaje ništa drugo nego da za sve postavke svoje dogmatički, tj. nekritički tvrdi da su one identične sa znanjem, pa prema tome, i sa istinom. Pošto se, međutim, nekritički postavljene tvrdnje ne samo neće poklapati jedna s drugom, nego će, naprotiv, jedna drugoj protivreći, čovek će, samim time, biti naveden da tvrdi da nijedna od tih postavki nije identična sa znanjem i da, prema tome, istina uopšte ne postoji. On će, drugim rečima, dogmatizam da zameni sa skepticizmom i time ponovo da protivreći sebi, pošto se tvrdnjom da istina ne postoji, očevidno, uništava i sama ta tvrdnja.

Na pitanje pak kako čovek dolazi do znanja, Kant odgovara da do znanja čovek ne dolazi ni samo racionalnim činjenicama, kao što je racionalizam tvrdio, ni samo činjenicama empirijskim, kao što je tvrdio empirizam: ni samo pojmovima, ni samo opažanjem, nego da do njega dolazi i jednim i drugim. Spajajući tako tvrdnju racionalizma sa tvrdnjom empirizma, Kant izbegava zabludu i jednog i drugog, i postavlja jednu tvrdnju koju čovek više ne može da poriče i koju on, zato, naziva istinitom. Jer da do znanja čovek ne može da dođe bez pojmova proizlazi iz činjenice da se ono što čovek naziva znanjem sastoji iz pojmova. A da čovek do znanja ne može da dođe bez opažanja proizlazi iz činjenice da on pojmove može da obrazuje samo na osnovu opažanja.

Kantova teorija saznanja ne sastoji se, prema tome, samo iz jednog eklektičkog zbira racionalizma i empirizma. Jer zbir zabluda ne daje, kao proizvod, očevidno ništa drugo do opet samo zabludu. Kant je pak, nasuprot i racionalizmu i empirizmu, utvrdio jednu istinu. On je, drugim rečima, uradio u filozofiji ono što je Šekspir uradio u pesništvu i što svaki pravi graditelj radi u svojoj oblasti: on je, iz materijala koji mu stoji na raspolaganju, sopstvenom sposobnošću saznao delo svoje.

Njime je on pokazao gde leži nekritičnost i racionalizma i empirizma. Stoga se Kantova filozofija s pravom naziva kritičkom filozofijom ili kriticizmom.

II *Sud*

Istina koju je Kant utvrdio obasjava, kao kula svetilja, put kojim čovekova misao mora da se kreće, ako neće da se zagubi po stranputicama zablude.

Ako čovek, naime, do znanja dolazi i opažanjem i pojmovima; ako on, drugim rečima, do znanja ne može da dođe ni samo opažanjem, ni samo pojmovima, znanje njegovo ne može da je identično ni sa predstavama, kao što je to empirizam tvrdio, ni sa zaključcima, kao što je tvrdio racionalizam. Jer do predstava čovek dolazi samo opažanjem, ne i pojmovima. A do zaključaka on dolazi samo pojmovima o onome o čemu zaključuje, ne i opažanjem istog. Čovek, drugim rečima, može da zaključuje samo o onome što ne opaža, budući da o onome što opaža on može samo da sudi. Pošto čovek, dakle, ne može da sudi bez opažanja, a pošto on, s druge strane, ne može da sudi ni bez pojmovi, njegovo znanje je, znači, identično samo sa njegovim sudovima. Znati, prema tome, znači suditi. Granice ljudskog znanja identične su, zato, sa granicama njegovog suda.

III *Nauka*

Samim tim što je Kant pokazao kako čovek dolazi do znanja, on mu je pokazao koje postavke njegove ne mogu da su identične sa znanjem.

Ako čovek, naime, ne izgubi iz vida da on do znanja može da dođe samo sudom, on za postavke koje nisu identične sa sudom neće moći ni da tvrdi da su identične sa znanjem. Sve postavke, prema tome, do kojih on dolazi zaključkom, on će izdvojiti iz oblasti znanja i pridati im samo vrednost onog što on naziva hipotezom — sve dok ne bi uspeo da proveriti te hipoteze, a to znači: sve dok ne bi uspeo ili da primeni svoje zaključke na ono što bi opažao i da na taj način zaključke pretvori u sudove ili da, dolazeći do novih sudova, stare zaključke odbaci kao neistinite. Tako čovek, zaista, i proširuje svoje znanje i izgrađuje ono što naziva naukom.

IV *Metafizika*

Ako, prema tome, i filozofija hoće da bude nauka, ona mora da postupi isto tako. Ona, drugim rečima, za svoje zaključke ne sme da tvrdi da su identični sa znanjem. Samo ukoliko bi ti zaključci našli svoju primenu na ono što bi čovek opažao, samo, dakle, ukoliko bi oni prestali da budu zaključci i postali sudovima, oni bi dobili vrednost znanja.

Postoje, međutim, izvesni zaključci koji ne mogu nikad da budu primenjeni na ono što čovek opaža. To su zaključci kojima čovek prevazilazi mogućnost svog čulnog saznanja. Jer pošto bez čula on ne može da opaža, zaključci koji prevazilaze mogućnost njegovog čulnog saznanja, ne mogu nikad da budu primenjeni na ono što on opaža. Oni su, prema tome, već unapred osuđeni da većito ostanu samo hipoteze. Osuđeni, međutim, da ostanu uvek samo hipoteze, oni gube vrednost i samih hipoteza, pošto se vrednost hipoteze sastoji jedino u mogućnosti da ona jednoga dana prestane da bude hipoteza i postane znanjem.

Te zaključke koji prevazilaze mogućnost čulnog saznanja čovek naziva metafizičkim, budući da ono što ne prevazilazi mogućnost njegovog čulnog saznanja on naziva fizičkim. Metafizički zaključci ili, ukratko rečeno, metafizika ne može, prema tome, nikad da bude identična sa znanjem. Ukoliko ona, dakle, tvrdi da je identična sa znanjem, ona tvrdi samo jednu neistinu. Ako filozofija, zato, hoće da bude nauka, ona iz svoje oblasti mora da izbaciti metafiziku kao jednu naučnu nemogućnost.

V *Fizika*

Ako čovek pak dolazi do znanja i opažanjem i pojmovima, on ne može nikad da sazna kako, nezavisno od njegovog saznanja, postoji ono što on saznaje.

Pošto čovek, naime, može da obrazuje pojmove samo na osnovu opažanja, a pošto on ne može da opaža bez čula, njegovo znanje je, znači, uslovljeno pre svega čulima njegovim. Čulima čovek, međutim, preinačuje ono što njima prima. Jer čulima on dolazi samo do onoga što njima oseća i što on, zato, naziva osećajima. Osećaji pak ne mogu da postoje nezavisno od čula. Jer da čovek ne poseduje čula, on njima, očividno, ne bi mogao ni da oseća. Čovek, prema tome, ne može da tvrdi da, nezavisno od njegovih čula postoje osećaji, nego mora da tvrdi da, nezavisno od njegovih čula, može da postoji samo nešto što nije osećaj, nešto što prouzrokuje osećaje, nadražujući čula, i što čovek, zato, naziva nadražajima. U čemu se pak ti nadražaji sastoje, čovek ne može da zna, budući da ih on čulima pretvara u osećaje. Ako čovek tvrdi da zna u čemu se sastoje nadražaji, on tada tvrdi samo da zna ono što ne može da zna i dokazuje time da protivreči samom sebi.

U tu protivrečnost čovek pada, ako, iz tvrdnje da nadražaji nisu identični sa osećajima, tj. sa činjenicama koje on naziva psihičkim, zaključuje da su oni identični sa činjenicama koje on naziva fizičkim. Ovim zaključkom čovek protivreči sebi zato što on do znanja o fizičkim činjenicama ne može da dođe bez opažanja pa prema tome, ni bez čula, a što on, s druge strane, čulima preinačuje ono za šta on tvrdi da postoji nezavisno od njih i što on naziva nadražajima. Do

znanja o fizičkim činjenicama čovek može, drugim rečima, da dođe samo preinačujući nadražaje svoje. Ako čovek, dakle, tvrdi da su nadražaji identični sa činjenicama koje on naziva fizičkim, on postavlja jednu tvrdnju koja protivreči sama sebi.

Ako, prema tome, nauka koju čovek naziva fizikom smatra da je ono što psihologija naziva nadražajima identično sa onim što ona sama naziva činjenicama fizičkim; ako ona, drugim rečima, tvrdi da fizičke činjenice postoje nezavisno od čovekovog čulnog saznanja, ona time tvrdi jednu protivrečnost i prestaje tako da bude nauka. Tvrdi da fizičke činjenice postoje nezavisno od čovekovog čulnog saznanja, ona tom svojom tvrdnjom prevazilazi mogućnost čovekovog čulnog saznanja, te samim time, prestaje da bude fizika i postaje metafizikom. Ako, dakle, fizika neće da bude samo metafizika, nego nauka, ona ne sme da tvrdi da, nezavisno od čovekovog čulnog saznanja, postoje fizičke činjenice, pa prema tome, ni one fizičke činjenice koje čovek naziva materijom, molekulima, atomima i tome slično.

VI *Pojava*

Pošto čovek, dakle, svojim saznanjem preinačuje ono što saznaje, on mora da tvrdi da ono što on saznaje ne postoji nezavisno od njegovog saznanja onako kako ga on saznaje. On, drugim rečima, mora da tvrdi da, nezavisno od njegovog saznanja postoji nešto što on nikad ne može da sazna. Ono što čovek saznaje i što naziva stvarima ne može, prema tome, da je identično sa onim što postoji nezavisno od njegovog saznanja. To što postoji nezavisno od njegovog saznanja Kant naziva stvarju po sebi. A pošto se stvar po sebi javlja u čovekovom saznanju samo u jednom preinačenom obliku, Kant veli da su činjenice koje čovek saznaje samo pojave stvari po sebi.

VII *Stvar po sebi*

Zar tvrditi, međutim, da postoji jedna činjenica koja privazilazi ili, kako se to stranom reči kaže, koja transcendiraju mogućnost čovekovog znanja, ne znači isto što i vaspostaviti jednu metafiziku? Ako Kant pak postavlja jednu metafiziku, on očevidno, protivreči samom sebi, budući da on, s druge strane, odbacuje metafiziku kao jednu naučnu nemogućnost. Ovu protivrečnost čovek, međutim, Kantu ne može da prebaci.

Tvrdi, naime, da postoji jedna činjenica koja je znanju čovekovom transcendentna, Kant, samim time, tvrdi da ona jeste i ostaje čoveku zauvek nepoznata. Ona je, dakle, jedno iks koje čovek ne može da identifikuje ni sa čim, pa ni sa onim što on naziva materijom, ni sa onim za šta on veli da nije materija i što on naziva duhom.

Svojom tvrdnjom o postojanju stvari po sebi Kant onemogućuje i svaki metafizički materijalizam i svaki metafizički idealizam i time svaku metafiziku uopšte, i postavlja ono što je suprotno svakoj metafizici i što čovek naziva metafizičkim agnosticizmom.

VIII

Vera

Da ova tvrdnja Kantova o postojanju stvari po sebi nije samo jedna hipoteza — u koju, kao takvu, čovek mora da sumnja sve dok je ne bi proverio, u koju, dakle, on uvek mora samo da sumnja, budući da ne može nikad da je proveriti — proizlazi iz činjenice da on do te tvrdnje nije došao načinom kojim čovek dolazi do hipoteze, naime: zaključkom, kao što mu se to tako često prebacivalo, prvo od strane Šulcea, Šopenhauerovog učitelja, i samog Šopenhauera, a posle njih i od strane mnogih drugih.

Do te svoje tvrdnje Kant je, naime, došao na taj način što je analizirao svoj sud po kome čovek saznanjem preinačuje ono što saznaje. Jer tvrditi da čovek svojim saznanjem preinačuje ono što saznaje ne znači ništa drugo do tvrditi da, nezavisno od njegovog saznanja, postoji nešto što on ne može da sazna. Takve sudove koje čovek dobija analizom drugih sudova ili pojmova, a kojima on tvrdi izrično — ono što je prethodnim sudovima tvrdio samo prećutno, Kant naziva sudovima analitičkim. Do svoje tvrdnje, dakle, o postojanju jedne transcendentne činjenice, koju on naziva stvarju po sebi, Kant nije došao zaključkom, nego analitičkim sudom. A pošto čovek ne može da sumnja u istinitost suda da on svojim saznanjem preinačuje ono što saznaje, on ne može da sumnja ni u istinitost suda da, nezavisno od njegovog saznanja, postoji nešto što on ne može da sazna.

U istinitost ovog suda čovek bi mogao da sumnja samo ako bi mogao da tvrdi ili da on svojim saznanjem ne preinačuje ono što saznaje ili da, nezavisno od njegovog saznanja, ne postoji u opšte ništa i da on, prema tome, svojim saznanjem nema ništa da preinačuje. Tvrditi, međutim, da čovek svojim saznanjem ne preinačuje ono što saznaje znači tvrditi da su osećaji identični sa nadražajima što nije istina. Zato čovek i naziva teoriju koja to tvrdi samo naivnim realizmom. A tvrditi da, nezavisno od čovekovog znanja, ne postoji ništa i da se, prema tome, saznanje čovekovo sastoji samo iz jedne vrste mašte koja izvire iz same sebe, znači tvrditi da se osećaji javljaju bez nadražaja, što opet nije istina. Zato čovek i naziva teoriju koja to tvrdi samo imaginacionizmom. Pošto čovek, dakle, ne može da tvrdi ni da su osećaji identični sa nadražajima ni da se oni javljaju bez nadražaja, on mora da tvrdi da su i teorija naivnog realizma i teorija imaginacionizma neistinite i da je prema tome, istinita samo tvrdnja po kojoj, nezavisno od njegovog saznanja, postoji nešto što on ne može da sazna.

Ako čovek, međutim, ne može da sumnja u tvrdnju da, nezavisno od njegovog saznanja, postoji nešto što on ne može da sazna, on tu

tvrdnju ne može da identifikuje sa onim što on naziva znanjem. Jer ako on tvrdi da postoji jedna činjenica koja prevazilazi mogućnost njegovog znanja i koju zato naziva transcendentnom, on samim time tvrdi da o toj činjenici ne može ništa da zna, pa ni to da li ona postoji. Tvrdnju po kojoj, nezavisno od čovekovog saznanja, postoji nešto što on ne može da sazna, čovek, prema tome, niti može da identifikuje sa znanjem, niti u nju može da sumnja. Tu tvrdnju on zato može da identifikuje samo sa onim što on naziva verom, budući da verom on naziva tvrdnju u koju ne sumnja, a kojom zato ipak ne izražava još nikakvo znanje. Tako Kant, kako sam kaže, uništava tobožnje znanje metafizike da bi napravio mesta veri.

IX *Teologija*

Samo oni koji nisu hteli da razumeju te reči mogli su da tvrde da je Kant time hteo metafiziku da zameni teologijom. Slučaj je, međutim, tačno obrnut. Odbacujući metafiziku, Kant ne samo da nije hteo da je zameni teologijom, nego je, naprotiv, onemogućio svaki teizam, tj. svaku tvrdnju o postojanju božanstva, u ma kom obliku se ta tvrdnja javljala.

Pošto čovek, naime, svojim saznanjem preinačuje ono što saznaje; pošto on, dakle, ne može da sazna u čemu se, nezavisno od njegovog saznanja, sastoji ono što on saznaje, on to što postoji nezavisno od njegovog saznanja ne može da identifikuje ni sa čim, pa dakle, ni sa onim što naziva božanstvom. Ako čovek, prema tome, tvrdi da je ono što postoji nezavisno od njegovog saznanja identično s božanstvom, on tvrdi da zna u čemu se sastoji ono što prevazilazi mogućnost njegovog znanja i tvrdi tako da zna ono što ne može da zna. Njegova tvrdnja, drugim rečima, nije identična sa verom nego samo sa jednim tobožnjim znanjem. Teizam i vera, prema tome, ne samo da se međusobno ne uslovljavaju, nego se, naprotiv, međusobno isključuju.

A pošto se vera i teizam međusobno isključuju, međusobno se, znači, uslovljavaju vera i ateizam, tj. tvrdnja da božanstvo ne postoji. Ateizam se, međutim, mahom ne zadovoljava samo poricanjem božanstva, nego u isti mah poriče i postojanje onog što prevazilazi mogućnost čovekovog znanja i što čovek, zato, naziva transcendentnim. Ateizam, drugim rečima, mahom nije samo ateizam, nego je u isto doba i atrascendentizam. Poricanjem transcendentnog ateizam, međutim, ne samo da ne izbegava metafiziku, nego je, naprotiv, i sam postavlja. Ako čovek, naime, poriče postojanje nečeg što prevazilazi mogućnost njegovog znanja i što on zato, naziva transcendentnim, on samim tim tvrdi da svojim saznanjem ne preinačuje ono što saznaje i tvrdi time jednu neistinu. Tvrdeći pak da svojim saznanjem ne preinačuje ono što saznaje, on tvrdi da ono što saznaje postoji, i nezavisno od njegovog saznanja, onako kako ga on saznaje. Ateizam tvrdi, drugim rečima, isto onako kao i teizam, da zna u

čemu se sastoji ono što postoji nezavisno od njegovog saznanja i postavlja, samim tim, jednu metafiziku. Ateizam se, dakle, ne razlikuje od teizma po tome što izbegava metafiziku, nego po tome što metafiziku teizma zamenjuje drugom metafizikom.

Time, dakle, što Kant zamenjuje metafiziku verom u postojanje nečeg što čovek ne može da sazna, on ne samo da metafiziku ne zamenjuje teologijom, nego naprotiv, onemogućava svaku metafiziku, pa prema tome, i onu koju čovek naziva teizmom i onu koju on naziva ateizmom. Jedino što se Kantu u ovom slučaju može prebaciti jeste da je nazvao ono što je znanju čovekovom transcendentno stvarju po sebi. Jer dajući jedno određeno ime onome što čovek ne može da odredi, on je u njegovu veru, i ako samo prividno, uneo jedno tobožnje znanje.

X

Stvarnost

Ako su pak stvari samo pojave, tj. ako one ne postoje nezavisno od čovekovog znanja onako kako ih čovek saznaje, to ne znači da je svet nestvaran, da je on samo jedan privid, jedna iluzija, kako to tvrdi teorija koju čovek, zato, naziva iluzionizmom.

Čovek može, naime, da tvrdi da je svet nestvaran samo ako tvrdi da je stvarno ono što postoji nezavisno od njegovog znanja pre nego što ga on svojim saznanjem preinačuje; čovek, drugim rečima, može da tvrdi da je svet nestvaran samo ako tvrdi da je stvarno ono što postoji samo po sebi. Tvrditi pak da je stvarno ono što postoji samo po sebi znači postaviti jednu tvrdnju koja protivreči sama sebi. Jer tvrditi da nešto postoji samo po sebi znači tvrditi da ono ne stoji u odnosu ni prema, kome ni prema čemu, pa dakle, ni prema čoveku. O onome pak što prema čoveku ne stoji ni u kakvom odnosu čovek, očevidno, ne može ništa da tvrdi, pa prema tome, ni to da je ono stvarno. Čovek može, zato, da tvrdi da je stvarno samo ono što on saznaje i što on naziva svetom. Ako, dakle, iluzionizam tvrdi da je svet nestvaran, a da je stvarno samo ono što postoji samo po sebi, on time protivreči samom sebi. Teorija iluzionizma sastoji se, drugim rečima, sama iz jedne iluzije.

XI

Prirodni zakoni

Ako je svet, međutim, samo jedna pojava tj. ako on ne postoji nezavisno od čovekovog znanja onako kako ga on saznaje, nezavisno od njegovog znanja ne mogu da postoje ni zakoni za koje čovek tvrdi da vladaju svetom a koje čovek naziva zakonima prirodnim. I ovom tvrdnjom Kant utvrđuje jednu istinu.

Do znanja o prirodnim zakonima čovek, naime, može da dođe samo na osnovu svog znanja o stvarima. Jer da on o stvarima ne poseduje nikakvo znanje, on očevidno ne bi mogao da dođe ni do znanja o zakonima koji tim stvarima vladaju.

Do znanja o stvarima pak čovek ne može da dođe bez pojmova. Jer ako on iz svog znanja o stvarima eliminiše pojmove, ostaje mu samo ono do čega je došao samim opažanjem bez pojmova. Njemu ostaje, drugim rečima, samo jedan skup osećaja, odnosno jedna predstava o tim osećajima. Ako čovek, na primer, iz svog znanja o onome što naziva ružom eliminiše pojam „ruž“, njemu ostaje samo jedan skup mirisa, boja i drugih osećaja, odnosno jedna predstava o tim osećajima.

Pošto čovek, dakle, bez pojmova ne može da dođe do znanja o stvarima, nego samo do skupova osećaja, on do znanja o stvarima može da dođe samo na taj način što će pojmove da doda skupovima osećaja. Pojmovima čovek, drugim rečima, pretvara svoje skupove osećaja, a to će reći svoja opažanja, u znanje o stvarima, kao što čulima pretvara nadražaje u osećaje.

Pošto čovek pak pojmovima pretvara skupove osećaja u znanje o stvarima, on mora da tvrdi da, nezavisno od njegovih pojmova, postoje samo skupovi osećaja i da, prema tome, nezavisno od njih ne mogu da postoje stvari. Čovek mora, drugim rečima, da tvrdi da stvari ne postoje nezavisno od njegovog znanja o njima. A pošto stvari ne postoje nezavisno od čovekovog znanja o njima, nezavisno od tog znanja ne mogu da postoje ni zakoni za koje čovek veli da tim stvarima vladaju i koje on naziva prirodnim. Za bića, prema tome, koja ne poseduju pojmove, kao što je to slučaj sa životinjama, ne postoje ni stvari ni prirodni zakoni. A to znači da za njih postoje samo skupovi osećaja, odnosno predstave o tim skupovima.

Dakle, ono što čovek naziva stvarima i prirodnim zakonima nije nešto što nezavisno od njega postoji u prirodi, kao što tvrdi teorija koju čovek naziva naturalističkom, nego je slučaj tačno obrnut: čovek svojim pojmovima konstituiše ono što on naziva stvarima, pa samim time, i ono što naziva prirodnim zakonima. Prirodni zakoni nisu zakoni prirode, nego su zakoni čoveka. O zakonima prirode čovek može, prema tome, da govori, a da ne tvrdi jednu neistinu, samo ako pojam „prirode“ u ovom slučaju identifikuje sa pojmom „čoveka“, a to znači: ako naturalističku teoriju prirodnih zakona zameni teorijom antropološkom. To je Kant, zaista, i uradio. On zato i veli da zakone ne propisuje priroda čoveku, nego čovek prirodi.

XII

Svet

Pošto čovek do znanja o svetu dolazi na taj način što svojim saznanjem preinačuje ono što postoji nezavisno od njegovog saznanja, ono što on naziva svetom samo je jedan proizvod iz onog što postoji nezavisno od njegovog saznanja, s jedne strane, i načina na koji on

saznaje, s druge. A pošto svet zavisi od načina saznanja, čovek ne može da tvrdi da postoji samo jedan svet, nego mora da tvrdi da postoje tačno onoliko svetova koliko postoje različitih načina saznanja. Svet, prema tome, do čijeg saznanja čovek može da dođe, delo je njegovog, ljudskog saznanja: on je ono što čovek naziva antropologizmom.

XIII *Antropologizam*

Kao nepogrešiv vođa Kant sprovodi, tako, čvrstom i sigurnom rukom, ljudsku misao između zabluda dogmatizma i skepticizma, racionalizma i empirizma, metafizičkog materijalizma i metafizičkog idealizma, teizma i ateizma, naivnog realizma i imagimacionizma, iluzionizma i naturalizma, i vodi je pravo jednoj istini koja je, u isti mah, vrlo stara i vrlo nova: vrlo stara, jer je već Protagora, četiri i po veka pre Hrista, anticipirao Kantov antropologizam, tvrdeći da je čovek mera svih stvari; vrlo nova, jer je Kant anticipirao antropologizam moderne biologije koja, tvrdeći da različita struktura bića uslovljava i različitu strukturu svetova njihovih, potvrđuje da je svet koji čovek može da sazna — uvek samo jedan antropologizam.

Izvornik: Momčilo T. Selesković, *Kant. Psihologija „Kritike čistog uma“*. Beograd, Gundulić, 1933, str. 11–31.

